

Миралиён Қиёмиддин

Сотсиологияи идоракунӣ

Маводи таълимӣ

Миралиён Қиёмиддин
Сотсиологияи идоракунӣ.
Маводи таълимӣ

«Издательские решения»

Қиёмиддин М.

Сотсиологияи идоракунӣ. Маводи таълимӣ / М. Қиёмиддин —
«Издательские решения»,

ISBN 978-5-44-963737-6

Маводи мазкур барои таълим ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз рӯи фанни «Сотсиологияи идоракунӣ» муқаррар шудааст, ҳамчунин барои истифода ба олимон, омӯзгорон, маъмурон (роҳбарони ташкилоту муассисаҳо), хизматчиёни давлатӣ, унвонҷӯён, магистрантҳо ва шахсони дигари дар соҳаи идоракунӣ иҷтимоӣ ва менечмент машғул мебошанд, тавсия дода мешавад.

ISBN 978-5-44-963737-6

© Қиёмиддин М.
© Издательские решения

Содержание

СОТСИОЛОГИЯИ ИДОРАКУНӢ	6
маводи таълимӣ	6
МУНДАРИҶА	7
ПЕШГУФТОР	9
БОБИ I. ЗАРУРАТ, МАЗМУН ВА МУНДАРИҶАИ ФАНИИ	10
СОТСИОЛОГИЯИ ИДОРАКУНӢ	
1.1 Ташаккулёбии сотсиологияи идоракунӣ ҳамчун илм	10
1.2 Назарияҳои муосири сотсиологияи идоракунӣ	12
1.3 Намудҳои ташкилотҳо	19
САВОЛҶО БАРОИ САНҶИШИ САТҶИ ДОНИШ	20
АДАБИЁТ ВА ДИГАР МАНБАҶОИ МАЪЛУМОТ	21
§2. ТАШАККУЛЁБИИ РАВАНДҶОИ	22
2.3 Давраҳои идоракунӣ	24
2.4. Рукнҳои конститусионии идоракунӣ	26
2.5 Сохтори қонунгузорӣ ва ё намояндагии идораи давлатӣ	29
2.5.1 Маҷлиси миллӣ	30
2.5.2 Маҷлиси намояндагон	31
2.8 Президент	33
Конец ознакомительного фрагмента.	34

Сотсиологияи идоракунӣ Маводи таълимӣ

Миралиён Қиёмиддин

© Миралиён Қиёмиддин, 2019

ISBN 978-5-4496-3737-6

Создано в интеллектуальной издательской системе Ridero

СОТСИОЛОГИЯИ ИДОРАКУНӢ

МАВОДИ ТАЪЛИМӢ

Муқарризон:

Идиев Х. У. – муовини директори Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои фалсафа, профессор;

Шоисматуллоев Ш. Ш. – мудири шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои сотсиология, профессор;

Самиев Б. Ҷ. – сардори раёсати таълими Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни, доктори илмҳои фалсафа, профессор.

Китоб бо назардошти чанбаҳои назариявӣ, илмии методологӣ ва хусусиятҳои озмоишию амалии идоракунӣ иҷтимоӣ ва ё сотсиологияи идоракунӣ дар шароити ҷомеаи муосир, инчунин вазъ ва имкониятҳои идоракунӣ дар Тоҷикистон омода шудааст.

Маводи мазкур барои таълим ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз рӯи фанни «Сотсиологияи идоракунӣ» муқаррар шудааст, ҳамчунин барои истифода ба олимон, омӯзгорон, маъмурон (роҳбарони ташкилоту муассисаҳо), хизматчиёни давлатӣ, унвонҷӯён, магистрантҳо ва шахсони дигари дар соҳаи идоракунӣ иҷтимоӣ ва менечмент машғул мебошанд, тавсия дода мешавад.

Бо қарори Мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.01.2017, №1/11 барои нашр тавсия дода шуд.

МУНДАРИЧА

ПЕШГУФТОР

БОБИ I. ЗАРУРАТ, МАЗМУН ВА МУНДАРИЧАИ ФАНИ СОТСИОЛОГИЯИ ИДО- РАКУНӢ

§1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ СОТСИОЛОГИЯИ ИДОРАКУНӢ

§2. ТАШАККУЛӢБИИ РАВАНДҲОИ ИДОРАКУНӢ ДАР ТОЧИКИСТОН

§3. МАВЗУӢ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ СОТСИОЛОГИЯИ ИДОРАКУНӢ

§4. САМТҲОИ АСОСИИ СОТСИОЛОГИЯИ ИДОРАКУНӢ

ИДОРАКУНӢ

БОБИ II. НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ИҶТИМОӢ

§6. ҚОНУНҲОИ СОТСИОЛОГИЯИ ИДОРАКУНӢ

§7. ҚУЗЪҲОИ (ЭЛЕМЕНТҲОИ) АСОСИИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ИҶТИМОӢ

§8. ШАРИКИИ ИҶТИМОӢ, НИЗОМҲО ВА ИНСТИТУТҲО

§9. МЕЪЁРҲОИ ИҶТИМОӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР РАВАНДҲОИ ИДОРАКУНӢ

§10. МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНӢ.

§11. МУНОСИБАТҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ИҶТИМОӢ

§12. МАДАНИЯТИ ТАШКИЛӢ ДАР ИДОРАКУНӢ

§13. МАДАНИЯТИ ТАШКИЛИИ ШАХСИЯТ

§14. МАДАНИЯТИ МУТТАҲИДӢ (КОЛЛЕКТИВ) ЗИМНИ ИДОРАКУНӢ

§15. НАҚШИ ҚОМЕАИ ШАҲРАВАНДӢ ДАР ТАҲКИМИ ШАРИКИИ ИҶТИМОӢ

БОБИ III. УСУЛҲОИ ТАДҚИҚОТИ СОТСИОЛОГӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ ИДОРА- КУНӢ

§16. ТАДҚИҚОТҲОИ СОТСИОЛОГӢ ДАР ИДОРАКУНӢ: НАМУДҲОИ ТАҶРИ-
БАВӢ ВА АМАЛИИ ОН

§17. ТАФСИРИ (ШАРҲИ) ТАДҚИҚОТИ СОТСИОЛОГӢ

§18. УСУЛҲОИ ИНТИХОБ (ХОСТАГИРӢ) ДАР ТАДҚИҚОТИ ҚАРАӢНҲОИ ИДО- РАКУНӢ

§19. ПЕШБИНӢ ВА ПЕШГӢИИ ИҶТИМОӢ: УСУЛҲОИ ТАТБИҚ ВА АМАЛИСОЗӢ

§20. ПЕШГӢИИ ИҶТИМОӢ ВА УСУЛҲОИ ТАТБИҚИ ОН

§21. БАНАҚШАГИРӢ ВА ЛОИҲАСОЗИИ ИҶТИМОӢ

§22. ТЕХНОЛОГИЯ ВА ТАРЗИ БАРНОМАСОЗИИ ИҶТИМОӢ

§23. ТЕХНОЛОГИЯҲОИ АМАЛИИ ИДОРАКУНӢ ВА ИҶТИМОӢ

БОБИ IV. РОБИТА ВА НАҚШИ ОН ДАР ФАЪОЛИЯТИ ИДОРАКУНӢ

§24. МАДАНИЯТИ РОБИТАВӢ ДАР ИДОРАКУНӢ

§25. УСУЛҲОИ ТАШКИЛИ ИТТИЛООТ ВА НАҚШИ ОН ДАР ИДОРАКУНӢ

§26. ИШТИРОК ВА ШАРИКӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ ИДОРАКУНӢ

§27. НЕРӢИ (ПОТЕНСИАЛИ) ЭҶОДИИ МЕҲНАТӢ-ИСТЕҲСОЛИИ ИНСОН ЗИМНИ ИДОРАКУНӢ

§28. ИМКОНИЯТҲО ВА ЗАХИРАҲОИ ИҶТИМОӢ – ПСИХОЛОГИИ ИДОРАКУНӢ

§29. СИМОИ ТАШКИЛОТ: УСУЛҲОИ ТАШАККУЛДИҲӢ ВА РУШД

§30. ТАВАККАЛ, ТАРЗУ УСУЛҲОИ ТАНЗИМ ВА БАРТАРАФСОЗИИ ОН ДАР ФАЪ-

ОЛИЯТ

§31. БУҲРОН ДАР ҚАРАӢНИ ИДОРАКУНӢ: УСУЛҲОИ ПЕШГИРӢ ВА МУҚОВИ-
МАТ БА ОН

§32. ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МАШВАРАТИИ ИДОРАКУНӢ.. 227

§33. МЕНЕҶМЕНТ ВА Ӯ ИДОРАКУНӢ: ТАШАККУЛӢБӢ, ХУСУСИЯТНОКӢ ВА
ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОН
САВОЛҲО ВА ҶАВОБҲОИ ЭҲТИМОЛӢ БАРОИ САНҶИШИ САТҲИ ДОНИШИ
ДОНИШҶӮӢН

ПЕШГУФТОР

Барои Тоҷикистон ҳамчун кишвари рӯ ба инкишоф таҳким, такмил ва рушди муносибатҳои идоракунӣ, фароҳам овардани шароитҳои мусоид ва муносиб дар самти татбиқи принципҳои либералии (демократии) идоракунӣ, зимнан истифодаи пурмаҳсули захираҳои инсонӣ, нерӯи зеҳнии ҷомеа ва рушди имкониятҳои иҷтимоии иқтисодӣ ва маънавии мамлакат ногузир ва хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конститутсияи давлати иҷтимоӣ буда, инсон ва ҳуқуқу озодинҳои ӯро арзиши олии вазъ додааст. Яъне, ташкил ва пешбурди муносибатҳои идоракунӣ наметавон бидуни ташаккули заминаҳои назариявӣ, илмӣ, методологӣ, маънавӣ, таълимӣ ва методии амалии идоракунӣ иҷтимоӣ дар ҷараён гузошт.

Мутаассифона дар ҳолати имрӯза, ин масъала – татбиқи пурмаҳсули идоракунӣ иҷтимоӣ, дар кишвар дар сатҳи паст қарор дорад. Падидаи мазкур, танҳо бо дарназардошти талаботи стандарти таълимӣ дар гурӯҳи муайяни муассисаҳои таълимӣ олии касбӣ, он ҳам аз рӯи адабиёти хориҷӣ, ҳамчун фанни мустақил бо номи «Сотсиологияи идоракунӣ» ба донишҷӯён омӯзонида шуда истодааст. Илова бар ин, дар самти идоракунӣ иҷтимоӣ корҳои тадқиқотӣ, илмӣ, озмоишӣ, таҷрибавӣ ва методӣ амалии мақсаднок, низ, гузаронида нашудаанд, ба ҷуз ҷанде аз шумори камии корҳои тадқиқотӣ хусусиятноки соҳаҳо ва ё фанҳои робитавӣ, ба монанди ҳуқуқ, фалсафа, иқтисод ва молия, ки бори дигар моро ба андешидани тадбирҳои дахлдор водор мекунад.

Аз ин лиҳоз, ба сифати яке аз тадбирҳои нахустин, бо фарогирии ҷанбаҳои васеи идоракунӣ иҷтимоӣ, китоб ё маводи таълимӣ – сотсиологияи идоракунӣ – бо назардошти шароити Тоҷикистони муосир ва рӯкҳои асосии амалии идоракунӣ омода гардида, барои истифодаи васеъ пешниҳод карда мешавад.

Китоби мазкур барои таълим ба донишҷӯёни муассисаҳои таълимӣ олии касбӣ аз рӯи фанни «Сотсиологияи идоракунӣ» муқаррар шудааст, ҳамчунин барои истифода ба олимон, омӯзгорон, маъмурон (роҳбарони ташкилоту муассисаҳо), хизматчиёни давлатӣ, аспирантон, унвонҷӯён, магистрантон ва шахсони дигар, ки дар соҳаи идоракунӣ, аз ҷумла идоракунӣ иҷтимоӣ ва менеҷмент машғул мебошанд, тавсия мегардад.

БОБИ I. ЗАРУРАТ, МАЗМУН ВА МУНДАРИҶАИ ФАНИИ СОТСИОЛОГИЯИ ИДОРАКУНИ

1.1 Ташаккулёбии сотсиологияи идоракуни ҳамчун илм

Сотсиологияи идоракуни ҳамчун мавзӯи таҳқиқу омӯзиш нав буда, дар асоси илмҳои идоракуни ва ҷамъиятшиносӣ (сотсиология) дар самти танзим ва рушди муносибатҳои ҷамъияти пайдо шудааст.

Илми идоракуни дар навбати худ, дар шароити пайдо шудани зарурат барои омӯзиши муносибатҳо ва ҷараёнҳои гуногун, фарроҳ, худфаъол, бисёрҷабҳа, байнисоҳавӣ ва ҷамъиятии идоракуни ба амал омадааст.

Идоракуни умри куҳан дошта, аз рӯзи ҳастии инсоният ҳамчун василаи танзими муносибатҳои ҷамъияти, идора ва ҳамоҳангсозии одамон оид ба амалигардонии фаъолияти муайян дар шакли давлат ва ё давлатдорӣ арзи вучуд дорад. Ҳанӯз дар давраҳои қадим одамон ба қабिलाҳо ҷудо гардида, якero аз байни худ, албатта бо назардошти бартариятҳои муайян ҳамчун сарвар интиҳоб менамуданд ва барои қонеъ гардонидани талаботи рӯзгор ва рӯзмарии хеш зимни қабул ва татбиқи қарорҳо ба ӯ итоат мекарданд; ки ин шакли идории ҷамъиятиро монанд месозад.

Шаклҳои гуногун ва нисбатан устувори идоркуни асосан аз фаъолияти қадими давлатдорӣ дар Осиёи миёна пайдо гардидааст, аз ҷумла давлатҳои қадимтарини Аншон, Кумош ва Эллам (аз асри VIII ҳазораи V то асри VII пеш аз милод), инчунин давлатҳои Кассатихо, империяи аввалини форс Ҳахоманиш, Порт, Сосониён, Сомониён ва ғайра.

Барои мисол давлати Ҳахоманишиён (558—331 пеш аз милод) бо системаи Сатрап амал мекард, ки онро ба сохти Иттиҳоди давлатҳои Аврупо ва ё Иёлоти Муттаҳидаи Амрико шабоҳат додан мумкин аст. Давлати Ҳахоманишиён аз 33 Сатрап (ҷумхури ва ё вилоятҳои бузург) ба монанди Бохтар, Суғд, Хоразм, Миср ва ғайра иборат буд, яъне ҳар як Сатрап як ҷумхури ва ё вилоятро ташкил меод. Системаи Сатрап, ба подшоҳи марказӣ – Шоханшоҳи Ҳахоманишҳо вобастагӣ дошт, аммо ҳар як Сатрап шоҳи худро низ дошт ва ба содироту воридот, бучет ва тақдирӣ одамон масъулияти шахсӣ доштанд ва мустақилона амал мекарданд. Сатрапҳо артиш надоштанд, мувофиқан харҷи зиёд намекарданд, аммо ҳар сол ба ҳокимияти марказӣ андоз месупориданд. Артиш ва ба ин васила ҳифзу таъмини бехатарии ҷомеа бар уҳдаи ҳокимияти марказӣ буд. *Дар Форс ҳукмронӣ танҳо дар ягонагии умумии худ иттиҳоди халқҳо мебошад, ки ба халқҳои муттаҳид озодона арзи вучуд намуданро пешниҳод мекунад* – гуфта буд, Гегел (Умарзода И. Таърихи тамаддуни Ориён. 2006.). Дар ин ҷо боиси зикр аст, ки сиёсати идоракунии демократӣ ва ё либералии давлат, ба монанди мустақилият ва озодӣ маҳз дар фаъолияти давлати Ҳахоманиш васеъ инъикос меёбад, яъне демократия барои мо бегона нест, гараанде онро мо акнун (дар шакли муосир) омӯхта ва амалӣ гардонидани истода бошем ҳам.

Илми идоракуни тибқи назариёти таҳқиқотчиёни Ғарб дар нимаи дуоми асри XVIII ба вучуд омадааст, аммо назариёти давлатдорӣ, мувофиқан, усулҳо ва василаҳои гуногуни идоракуни мувофиқи рисолаи «Сиёсатнома» -и мутафаккирони Шарқ Низомулмулки Тусӣ (1063—1092) хеле барвақт аз асри XI манша мегирад. Яъне, новобаста аз он ки дар ҷаҳони муосир дастовардҳои илмии соҳаи идоракуни бештар ба таҳқиқотчиёни Ғарб рабт дода мешавад, аммо заминаҳои назариявии он ҳанӯз 6 сада пеш (дар имрӯз низ) аз ҷониби мутафаккири форсу

точик **Низомулмулки Тусӣ** бо фарогирии **услуг ва усулҳои гуногуни идоракунии давлатӣ дар чаҳорҷӯбаи Шариат (таълимоти дини мубини Ислом)** таълиф гардидааст. Низомулмулк бо назардошти таҷрибаи идоракунии давлатҳои «Сомониён» ва «Ғазнавиён» мактабҳо, ки бо номи «Низомия» шинохта мешуданд, ташкил намуда, дар мубориза ба ҳамагуна зуҳуроти номатлуби иҷтимоӣ ходимони давлатиро тарбият менамуд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки назарияҳои таҳлилу таҳқиқоти марбут ба идоракуни на асри XVIII, балки асрҳои X – XI ва на дар Ғарб, балки дар Шарқ ва бо саҳми муносиби мутафаккирони форсу тоҷик нуфуз пайдо намудааст. Аммо қорҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҳлилию амалӣ дар самти мазкур дар воқеъ оғоз аз асрҳои XVIII – XIX ва асосан дар Ғарб раванқ ёфта, то ба имрӯз дар назарияҳо ва моделҳои гуногуни идоракуни, аз ҷумла идоракунии иҷтимоӣ зимни қорқард ва татбиқи васеъ қарор дода шудаанд.

Назариёти Низомулмулк вобаста ба идораи давлатӣ аз усулҳо ва василаҳои зерин иборат мебошад (Заходера Б. Н. Сиасет-наме. 1949):

– Эҳтиром гузоштани ҳокимон ба фаровонӣ ва ризқу рӯзии (аз ҷониби Худованд) фароҳамгардида;

– Таъмини адолат ва ҳалли баҳсҳо дар байни одамон;

– Назорати қору фаъолияти вазирон, раисон, қозиён ва дигар ходимони давлатӣ;

– Таҳқиқот ва тафтишот аз рӯи боварӣ ва эътиқодмандии ҷомеа ба Шариат ва рукҳои он;

– Иҷро қардан ва эҳтиром гузоштан ба амру фармонҳои Роҳбари Олӣ (Шох);

– Сафорати намояндагон ва ё ходимони давлатӣ барои иҷрои вазифаҳои махсус ва муҳим;

– Шӯрои (машварати) илмии давлатӣ;

– Таъмини мудофия ва тартиботи истифодаи яроқу аслиха;

– Асосҳои хизмати (хизматрасонии) туркманҳо, туркҳо ва ғуломон;

– Тартиби маҷлисҳо ва қабули наздикон;

– Танбеҳи ходимони давлатӣ барои хатогиҳои ошқоршуда;

– Қадрдонии хизматгорон ва ғуломон барои хизматҳои шоиста;

– Фаъолияти иқтисодӣ ва молиявӣ дар идораи давлатӣ;

– Назорати андозбандӣ ва ҳисоббаробаркуни.

Дар умум назариёт ва тавсияҳои Низомулмулк ба идораи давлат бар асоси адолат, футувват, инсондӯстӣ, ҳақиқатҷӯӣ ва эҳтироми ихотақардагон ва хизматгорон, ки аз таълимоти дини мубини Ислом бармеояд ва дар фаъолияти қулли кишварҳои чаҳон имрӯз низ дар амал мебошанд, ба амал бароварда шудаанд.

Саҳми олимони Ғарб дар рушди илми идоракуни, ки онро ба фаҳмиши муосири идоракуни рабт додан мумкин аст, ду-се саддаи охир назаррас гардид, зеро сохти идоракунии давлатии кишварҳои Ғарб ба муваффақиятҳо ноил гардида, то имрӯз таҷрибаи онҳо ба дигар минтақаҳои чаҳон паҳн қарда шуда истодааст. Дар ин раванд мавқеи фаъолро сохти либералӣ ва ё демократии идоракунии давлатӣ ишғол менамояд, ки маҳз ҳамин модел таваҷҷуҳи зиёди олимони рӯи оламо барои омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои марбут ба идоракуни, аз ҷумла идоракунии ҷамъиятӣ ҷалб намуд.

Дар самти идоракунии ҷамъиятӣ саҳми зиёди олимони Ч. Локк, Б. Спиноза, Ж. Руссо ва дигарон назаррас мебошад. Дар қорҳои таҳқиқоти онҳо назарияи давлати ҳуқуқбунёд ва принципҳои либерализм ва демократизм, ки ба идоракунии низомҳои иҷтимоии мураккаб асос меёбанд, оварда шудаанд.

Идоракунии иҷтимоиро ба принципҳои илмии идоракунии ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва истехсолии аз ҷониби Ф. Тейлор, А. Файол, М. Вебер, Э. Мэйо ва дигарон ташаккул ёфта асоснок қардан мумкин аст.

1.2 Назарияҳои муосири сотсиологияи идоракуни

Барои осон гардидани баррасиҳои оянда **10 назарияҳои нисбатан маъмули сотсиологияи идоракуниро**, ки бештар таваҷҷуҳи олимони ва муҳаққиқону мутахассисонро ҷалб намулдааст ва дар ҷараёни фаъолияти идоракунии ҷамъиятию давлатӣ истифода мегарданд, ҷудо менамоем:

- Тақсимои баробари меҳнат ва таъмини самаранокии истифодаи қувваи корӣ (Ф. Тейлор);
- Маъмурияти фаъолият (А. Файол);
- Муносибатҳои инсонӣ (Э. Мэйо);
- Талаботи инсонӣ (А. Маслоу);
- Ҳавасмандгардонӣ ва омилҳои шавқангез ва ё сабабнок (бедорсозии завқу рағбат) (Ф. Хертсберг);
- Тарзу усулҳои роҳбарӣ (Д. Макгрегор);
- Ҳамгироии фардӣ дар ҷараёни идоракуни (П. Блау, Р. Мертон, Т. Парсон);
- Кибернетика (технологияи иттилоотӣ) дар идоракуни (Н. Винер, О. Эшбӣ);
- Низомҳои (системаҳои) иҷтимоӣ (Ч. Барренд, Г. Саймон);
- Ташкилот (П. Блау, М. Фуко ва М. Вебер).

Тақсимои баробари меҳнат ва таъмини самаранокии истифодаи қувваи корӣ (Ф. Тейлор)

Концепсияи муҳандиси америкӣ Ф. Тейлор (1856—1915), ки ба танзими рафторҳои меҳнати кормандон дар самти истеҳсолот равона гардида буд, сабаби пайдо шудани мафҳуми «Менечменти илмӣ» гардид. Назарияи ӯ асосан тақсимои баробари меҳнат ва **истифодаи самаранокии кормандро дар истеҳсолот** фаро гирифтааст. Дар ин ҷо муайян гардидани зарурат оид ба мувофиқаи манфиатҳои байни шахсони кироя (кормандон) ва кордиханда мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Яъне, барои самаранокии фаъолият кордихандаро зарур аст, ки манфиатҳои корхонаро бо корманд, аз ҷумла шахсони барои кор кироя шуда мувофиқа намояд ва албатта мақсади ин концепсия ба баланд бардоштани шахсияти корманд асос меёбад. Аммо татбиқи самаранокии вазифаҳо бештар хусусияти иқтисодӣ дошта, он ба меъёрҳои асос меёбад, ки камхарҷии корхонаро тариқи истифодаи босамари қувваи корӣ инъикос менамояд. Меъёрҳои баҳогузори самаранокии ва ё сифати меҳнат фаъолияти кормандро бо принципи: ба **қафомондаҳо** ҷарима додан; **пешравандагонро** қадрдонӣ намудан; ва ба **мобайнӣ (ичрокунандагонӣ нақша)** таъмини маоши муқарраргардида – фаро мегирад.

Ин усул гарчанде нисбат ба шахсият каме сахтӣ орад ҳам, вале дар фаъолият на танҳо нисбат ба кордиханда, балки нисбат ба ҳамкорон ва поддоши муайяншуда адолатро таъмин менамояд. Ин концепсия шахсро маҷбур месозад, ки аз рӯи худ кор кунад ва дар фаъолияти меҳнатӣ пешрафт дошта бошад.

Дар шароити имрӯза низ, аз ҷумла барои кишварҳои рӯ ба инкишоф дар самти истифодаи самаранокии қувваи корӣ на танҳо дар истеҳсолот, балки дар тамоми зинаҳои фаъолияти меҳнатӣ ҷорӣ кардани концепсияи мазкур ба манфиат мебошад.

Маъмурияти идоракуни (А. Файол)

Муҳандис ва соҳибкори франсавӣ Анри Файол (1841—1925) тавлидгари назарияи маъмурияти идоракуни мебошад. Ӯ тасдиқ мекард, ки идора кардан – маънои пеш бурдани корхонаро барои расидан ба мақсади муайян бо назардошти гирифтани (аз худ кардани) манфиати зиёд (маҳсули бисёр) аз захираҳои мавҷудаи дар ихтиёрбуда, дорад.

Олим бар он назаре буд, ки ҳар як ташкилот аз ду қисмат: моддӣ ва иҷтимоӣ иборат мебошад. Қисмати якум меҳнати истеҳсолии кормандро фаро гирифта, қисмати дуюм ба

муносибатҳои байниҳамдигарии одамон дар ҷараёни истехсоли неъматҳои моддӣ асос меёбад. Дар инҷо дар баробари Ҷоиданокии ташкилот, ҳамчунин ба инобат гирифтани робитаҳои муस्ताқими кормандон баррасӣ гардидааст, ки албатта аз усулҳои муносиби идоракуни маҳсуб мегардад.

Идоракуни, ба фикри олим, намудҳои гуногуни фаъолиятро, аз қабилҳои техникаӣ, тичоратӣ, молиявӣ, муҳофизатӣ, муҳосибӣ ва маъмурӣ фаро мегирад.

Яке аз дастовардҳои А. Ҷайло дар самти идоракунии маъмурӣ ба таълиф гардидани принсипҳои зерини идоракуни асос меёбад:

– **Тақсимоли меҳнат**. Мақсад таҳассус додан мебошад, ки дар ниҳоят он ба зиёд гардидани таҷриба ва тақмил ёфтани малакаи кории шахс / корманд оварда мерасонад. Ҷамзамон, ин усул ба самаранокии фаъолияти меҳнатии ҳар як корманд дар алоҳидагӣ ва ташкилот дар умум мусоидат менамояд;

– **Ҳокимият**. Ҳуқумфармоӣ тавозуни иҷроии байни вазифаҳо ва уҳдадорихоро таъмин менамояд.

– **Тартибот**. Кормандон бояд ба роҳбар иттиқ кунанд, аммо идоракунидан низ бояд нақши муносиби сарвариро дошта бошад.

– **Яккасаридорӣ дар идоракуни**. Ҳар як корманд бояд як роҳбар дошта бошад.

– **Равонасозии ягона**. Шахсон, ки барои иҷроии як намуни фаъолият равона гардиданд, бояд вазифаҳои монанд ва нақшаи ягона дошта бошанд.

– **Тобеияти манфиатҳои фардӣ ба умум**. Роҳбарият бояд назорат кунад, ки мақсади корхона аз манфиатҳои корманд (он) боло ҷазад.

– **Ҷавасмандӣ**. Маош (моҳона) сабабнокии муҳим дар баҳисобирии имкониятҳо мебошад ва ин беҳтарин низоми ва ё василаи идоракуни ба ҳисоб меравад.

– **Марказонидан (ғайримарказонӣ)**. Ин масъала сатҳи шароитҳои кории корхона ва сифати ҳаياتи шахсии онро муайян мекунад.

– **Зинабандии скалярӣ**. Ин зинабандии ҳокимият аз боло ба поён мебошад. Иерархия (зинабандӣ) барои идоракунии самтнок ва ягона зарур аст. Аммо робитаи уфуқӣ (горизонталӣ) низ асос шуморида мешавад, зеро он дар идоракуни нақши худро соҳиб мебошад.

– **Фармонбарорӣ**. Дар инҷо, ҳам фармонҳои моддӣ ва ҳам иҷтимоӣ муҳим арзёбӣ мегарданд. Фармонбарор вақти худро ба анҷом додани амалҳои моддӣ нодаркор сарф намекунад, аммо маҳз ҳамин амалҳо фаъолияти идоракуниро нигоҳ медоранд.

– **Адолат**. Садоқат ва ростқавлӣ ҳаياتи шахсӣ бояд тавассути муносибати эҳтиромона ва адолатнокии маъмурият (роҳбарият) нисбат ба тобеон таъмин карда шавад.

– **Устувори низоми вазифадор ва ё масъулиятнок намудани ҳаياتи корӣ**. Корманд вазифаи худро беҳтар иҷро мекунад, агар беҳтарини ҷойи корӣ ва пешравӣ дар мансаб ва ё вазифа барои ӯ қафолат дода шавад.

– **Ташаббускорӣ**. Ба тамоми кормандон имконият дода шавад, ки ташаббусҳои худро дар самти рушд ва устуворсозии корхона нишон диҳанд.

– **Рӯҳбаландӣ дар тим (команда)**. Роҳбарият бояд дар муттаҳидсозии кормандон ва баланд бардоштани руҳияи онҳо масъул бошад.

Ҷайло назар дорад, ки маҳорати воқеии шахс ба ҳамонагӣ ва дастгирӣ ниёз дорад. Бояд ки шавқу рағбати корманд дастгирӣ гардад, қобилияти ҳар як нафар мавриди истифода қарор дода шавад, ҳар як дастовард бидуни бухлу қановат қадр карда шуда, муносибати хуб ва муносиб ба роҳ монда шавад.

Гуфтаи мумкин аст, ки маҳз дастоварди илмӣ А. Ҷайло имкон дод, ки идоракуни ҳамчун фаъолияти мустақил ва маҳсули одамон мақом пайдо кунад. Назари маъмурияти ташкилоту корхонаҳо ба идоракуни дигар шуд, аз ҷумла усулҳои иҷтимоӣ ва психологиро зимни истифода (омӯзиш) қарор доданд. Дар ниҳоят соҳаи нави илм – сотсиология ва психологияи идоракуни пайдо гардид, ки ин ду равияро (назарияи Ҷайло) ба ҳам тавҷам месозад.

Муносибатҳои инсонӣ (Э. Мэйо)

Самти муносибатҳои мутақобилаи инсонӣ дар идоракуни ба назарияи Элтон Мэйо (1880—1948), ки дар натиҷаи «озмоишҳои хотгорни» коркард шудааст, рабт дода мешавад. Дар ин ҷо муносибатҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ мутақобилаи одамон дар ташкилот мавриди омӯзиш қарор дода мешавад. Дар натиҷа ба муносибатҳои инсонӣ дар ҷараёни фаъолияти якҷоя дар истехсолоти меҳнатӣ бартарият дода мешавад. Ҷанбаҳои иқтисодии шахс ва рукнҳои иҷтимоӣ ҷойиваз мегарданд. Дар инҷо муҳим он аст, ки арзишмандии муқаррароти сарвар ва гуруҳи иҷтимоӣ ғайрирасмӣ баробар ба қоидаҳои расмӣ арзёбӣ мегарданд. *Мс. фаъолияти итти-фоқҳои касабии қормандон, ки дар баробари қарорҳои маъмурият арзиши дорад.*

Ҳамчунин, тибқи консепсияи Мэйо ба омилҳои иҷтимоӣ-психологӣ, ба монанди назорати ҳамоҳангшуда ва мушаххасгардида, риояи ҳатмӣ тартиби кор, сатҳи кадрдонии фардӣ, тахассуснокии маҳдуди вазифаҳо, усули идораи авторитарӣ, интиҳоби дурусти кадрҳо ва василаҳои меҳнатӣ дар фаъолияти идоракуни бартарӣ дода мешавад. Аз ҷумла, назарияи Э. Мэйо муносибатҳои зерини инсониро дар фаъолияти идоракуни пешниҳод менамояд:

- бо ҳам пайваст намудани сохторҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ҳокимият;
- тахассуснокии маҳдуд;
- иштироки васеи қормандони қаторӣ дар идоракуни;
- ба роҳ мондани шаклҳои нави ташкили меҳнат, ки ҳавасмандӣ (сабабноқӣ) ва қаноатмандиро ба кор зиёд мекунад;
- баланд бардоштани нақши гуруҳи хурд ва ҳамфикрии қормандон.

Дар умум тибқи назарияи Мэйо **манфиати иҷтимоӣ қорманд бояд болотар аз манфиати иқтисодӣ қордиҳанда ва ё қорхона истад** ва пайваста ҷораҳое бояд андешида шаванд, ки шахс зарурат ва мақоми худро дар ҷойи қор эҳсос кунад, руҳбаланд гардад ва пайваста баҳри пешрафт талош варзад.

Дар инҷо байни назарияҳои Мэйо ва Тейлор тафовут пайдо мегардад, ки яке манфиати қормандро, дигаре манфиати қордиҳандаро дар ҷойи аввал мегузорад.

Талаботи инсонӣ (А. Маслоу)

Яке аз аввалинҳо шуда, психолог Абраҳам Маслоу (1908—1970) зинабандии талаботи инсониро таҳқиқ мекунад. Ба ақидаи Маслоу инсонро на талаботи ӯ, балки дараҷаи қаноатманд набудани ӯ пеш мебарад. Бо ҳамин назар олим зинабандии зерини талаботи инсониро иборат аз панҷ сатҳ / гуруҳи сабабнокии рафтор дар робита ба ҳукмфармой ва ё таъсиррасонии талабот ба он ҳолати муайян таҳия месозад:

- Талаботи табиӣ (физиологӣ) ва шахвонӣ – тавлиди (аз нав бавучудоварии) насл, нафаскашӣ, ҳаракати ҷисмонӣ, ҳӯрок, манзил ва ғайра;
- Талабот ба ҳастӣ – бехатарии ҳастии худӣ шахс, боварӣ ба оянда, шароитҳои муътадили фаъолияти ҳаётӣ, муҳити муайяни доимӣ ва мунтазами одамон. Инчунин, дар соҳаи меҳнат – талабот ба шуғли қафолатнок, суғурта аз ҳолатҳои фавқуллода ва ғайра;
- Талаботи иҷтимоӣ – робитаи иҷтимоӣ, муошират, монандии (баробарии) худ ба дигарон, иштирок дар фаъолияти якҷояи меҳнатӣ;
- Талабот ба худшиносӣ – эҳтиром ва худқадрдонӣ, болоравии хизматӣ, мақом, эътибор, эътироф ва баҳогузори баланд;
- Талаботи шахсият ва руҳӣ – худифодакуни ва худмуаррифӣ тавассути эҷодиёт.

Зинабандии талабот ҳамбастагии рафторҳоро ба якдигар ифода мекунад, яъне барои қонеъ гардонидани талаботи оянда, бояд ки талаботи аввалӣ (дараввалистода) қонеъ гардонидани шавад, инро (зинабандиро) принсипи ҳукмфармой низ меғӯянд.

Ду талаботи аввалро муҳаққиқ аввалиндараҷа (фитрӣ / модарзодӣ), сетои баъдиро дуҷумдараҷа (ҳосилшуда / бадастоварда) меномад. Ҳамаи талабот даврӣ ва ё такрошаванда мебошанд. *Мисол, шахс дар рӯзҳои аввали фаъолияти меҳнатӣ ба маоши кам ва мақоми баробар*

ба аксарият қонеъ мебошад, вале бо мурури вақт ва зиёд гардидани таҷриба / собиқа талаботи ӯ ба маоши хуб, мақоми баланд, шароити хуби зиндагӣ ва ғайра меафзояд.

Омилҳои сабабноқ (шавқангезанда / ҳавасмандгардонанда) (Ф. Хертсберг)

Назарияи Ф. Хертсберг идомаи ғояҳои А. Маслоу буда, ба ду омилҳои мустақили сабабнокии (ҳавасмандии) меҳнат асос меёбад. Омилҳои якум, – шароити меҳнат ва муҳити иҷтимоиро дар гуруҳ (коллектив) фаро гирифта, омилҳои дуюм, – ба доираи гигиенӣ асоснок гардидааст.

Назарияи мазкур дар натиҷаи пурсиши гуруҳи муҳандисон ва муҳосибон ба вучуд омада, омилҳои ҳаммонанди таъсиррасонро ба рафтори одамон ошкор кардааст.

Концепсияи мазкурро ҳамчунин ба омилҳои дарунӣ ва беруна тавзеҳ додан мумкин аст.

Омилҳои «сабабноқ / шавқангезанда» ва ё дарунӣ мундариҷа ва муҳтавои фаъолияти меҳнатии шахсро вобаста ба таъсирҳои бевоситаи шахсӣ ва дохилигурӯҳӣ фаро мегиранд. Омилҳои мазкур ифодагари он мебошанд, ки маҳз одам муваффақиятро ба даст меорад, хизматхоро кадрдонӣ мекунад, дар вазифа пеш (боло) меравад, барои шуғл манфиатдор аст, барои пешравии касбӣ имкониятҳо фароҳам меорад ва дар фаъолият масъулият дорад. Таъсиррасонии мусбӣ ин омилҳо қаноатмандии шахсро ба қор / шуғлноқӣ афзун мегардонад ва шавқи ӯро барои боз ҳам фаъолияти хуб доштан зиёд мекунад. Аммо набудани ин омилҳо ба номуваффақӣ дар фаъолияти меҳнатӣ боис мегардад. Ҳамзамон, ин гуруҳ **шавқмандӣ ва ё сабабнокии дохилӣ** номида мешавад, ки ҳолати қаноатмандии шахсро дар робита ба эҳсоси иҷроии хуби қор ифода мекунад – ин **худҳавасмандсозӣ** аст. Барои қорманд чӣ кадрдонӣ аз натиҷаи қор ва чӣ аз ҳуди чараёни қор, ҳарду муҳим мебошад.

Дар ин ҷо Хертсберг фарқияти байни қаноатмандӣ ва қонеъ набудани шахсро аз чараёни фаъолияти меҳнатӣ ошкор месозад.

Омилҳои «гигиенӣ» ва ё берунӣ ин шароитҳои меҳнатие мебошад, ки **шавқмандӣ ва ё сабабнокии беруниро** ташкил медиҳанд ва онҳо аз сиёсати қорхона / ташкилот, назорати техникӣ, муносибат бо роҳбар, муносибатҳои мутақобила аз рӯи уфук, моҳона, бехатарии меҳнат, кафолати шуғлноқӣ, шароити қорӣ, мақом, ҳаёти оилавӣ ва ғайра иборат мебошанд. Ё инки **омилҳои берунӣ ин ҳавасмандии маънавии шахс новобаста аз табиат ва муҳтавои меҳнат – ҳавасмандгардонӣ аз берун** мебошад. Агар ин омилҳо ба шахс таъсири манфӣ дошта бошад, пас сатҳи қаноатмандии ӯ ба қор паст мегардад.

Ҳамин тариқ, мувофиқи назари Хертсберг муносибат ба қор аз ду паҳлӯ бояд баррасӣ карда шавад. Мебояд муайян кард, ки қорманд ба чӣ майл дорад ва чӣ ӯро хушҳол ва ё хушбахт мегардонад. Ҳамзамон, масъалаи дигар, ки аз якум бармеояд, – қорманд аз чӣ дасткашӣ дорад, ки ӯро нохуш мегардонад. Мувофиқан василаҳои қонеъ гардонидани ин ду паҳлӯи / гуруҳи алоҳида ва баробари ба талаботи қорманд вобастабуда бояд гуногун бошанд.

Тарзу усулҳои роҳбарӣ (Д. Макгрегор)

Назарияи Макгрегор аз ду қисмат авторитарӣ ва демократӣ иборат буда, вобаста ба сабабнокии / шавқангезии меҳнат дар идоракуни саҳми муносиб дорад. Ин ду қисматро муҳаққиқ шартан ба назарияи «Х» ва «У» ишора мекунад, ки дар ин ҷо **назарияи «Х»** – тарзи авторитарии роҳбариро бо назардошти **назорати қатъӣ, маҷбур қардан ба меҳнат, муҷозот ва тақя ба қадрдонии моддӣ** ифода мекунад. **Назарияи «У»** бошад, тарзи демократии роҳбарӣ буда, истифодаи васеи қобилияти зертобеон, назорати фасеҳ, набудани маҷбурсозӣ, худназоратӣ, талош варзидан ба масъулиятноқӣ, ҳавасмандсозии маънавий, манфиатноқӣ дар меҳнат ва иштирок дар идоракуниро фаро мегирад.

Инчунин, назарияи мазкурро ба усулҳои идоракунии давраҳои пешин (классикӣ) ва муосир тавзеҳ додан мумкин аст. Дар давраҳои то асрҳои IXX – XX дар тамоми ҷаҳон асосан тарзи идоракунии «Х» истифода мегардид, яъне идоракуни бо усулҳои авторитарӣ – якҷаҳонкيمياгӣ, маҷбуркуни, назорати қатъӣ ва ғайра ба роҳ монда мешуд, зеро барои аксари соҳибмулкони ва ё идоракунандагон тарзи иштирок ва ҳамфикрӣ дар идоракуни бегона буд. Дар ин ҷо сабабноқӣ зиёданд, аммо нуқтаи асосиро метавон ба паст будани сатҳи маълумотноқӣ ва дониши

чома оид ба тарзу усулҳои идоракуни рабт дод. Имрӯзо бошад, асосан тарзи идоракунии «У» ҳукмфармо мебошад ва сиёсати байналмилалӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бештар демократикунонии муносибатҳоро дар идоракуни тақозо менамоянд, зеро ин принцип дар шароити имрӯза устуворӣ ва муваффақпазирии худро собит сохтааст.

Назарияи «Х» -ро бештар ба ҳислати идоракунии бевоситаи роҳбар вобаста кардан мумкин аст, чун роҳбар одатан машғули ғояҳои супоришӣ ва фармоишӣ буда, талаботи бевоситаи шахсияти корманд / зертоbero ба инобат намегирад, ки албатта ин хусусият ба номуккамалии фаъолият ва камфаъолиӣ ва ё танназули иқтидори зехнии кадрӣ боис мегардад.

Дар акси ҳол бошад, – истифодаи назарияи «У» муваффақнокӣ дар фаъолият оварда мешавад, зимнан талаботи беш аз корманд, фаъолнокии зехнӣ, ташаббуснокӣ ва масъулиятнокии ӯ тақозо карда мешавад.

Ҳамгирии фардӣ дар чараёни идоракуни (П. Блау, Р. Мертон, Т. Парсон)

Саҳми П. Блау, Р. Мертон ва Т. Парсон дар омӯзиши идоракуни ба ҳамгирии фардӣ дар чараёни идоракуни асос меёбад. Маҷмӯи қорҳои тадқиқотии ин муҳаққиқон ҳамчун асоси усули системавии таҳлили механизмҳои иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-психологияи таъминоти устувори низомҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳо ва ҳамгирии шахсон дар чараёни идоракуни баромад менамояд. Зери таваҷҷуҳи тадқиқотчиён ҷанбаҳои институтсионалии амалҳои иҷтимоӣ дар доираи фаъолияти низомҳои иҷтимоӣ қарор гирифт. Дар умум ин ҷанбаҳо бавучудории талаботи дилхоҳро дар фаъолияти иҷтимоӣ, ба монанди рушди сохторҳои зарурии ташкилӣ бо назардошти меъёрҳои ҳуқуқӣ ва маънавии танзимкунандаи рафтор ва мутобиқати иҷтимоии шахсият инъикос менамоянд. Ин усули омӯзиш боис гардид, ки дар сотсиологияи идоракуни қишрҳои тадқиқот, ба монанди «меъёри иҷтимоӣ», «муҷозоти иҷтимоӣ», «назорати иҷтимоӣ» ва ғайра зимни амал қарор дода шаванд.

Кибернетика (технологияи иттилоотӣ) дар идоракуни (Н. Винер, О. Эшбӣ)

Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала мебошад иттилоъ дод, ки кибернетика – ин илм дар бораи омӯзиши қонуниятҳои умумии низомҳои мураккаби идоракуни ва ҷорӣ намудани онҳо дар чараёнҳои идоракуни мебошад. Ҳамзамон, бинобар он ки асоси қабули ҳар як қарорро иттилоот ташкил медиҳад, кибернетикаро ҳамчун илм дар бораи қонунҳои умумии дастрасӣ, ниғаҳдорӣ, таҳвил додан (пешниҳод кардан) ва дигаргун сохтани маълумот ба / дар низомҳои мураккаби идоракуни баррасӣ мекунанд.

Кибернетика имкониятҳо ва усулҳои илмии технологӣ ва принципалии ҳалли вазифаҳои идоракуниро дар ҳамаи низомҳои худидоракуни, аз ҷумла иҷтимоӣ васеъ мегардонад. Ин илм зарурат ва аҳамиятнокии иттилоотро ҳамчун василаи муҳими идоракуни нишон дода, онро қисми ҷудонопазир дар чараёнҳои идоракуни баррасӣ менамояд.

Кибернетика масъалагузорино, на чун: «ин ва ё он масъала ё объект барои ҷӣ бояд идора карда шавад», балки ҳамчун «ин ва ё он масъала ё объект ҷӣ тавр бояд идора карда шавад» ба роҳ менамояд. Яъне, он тарзу усулҳои идоракуниро ба таври васеъ ва аз ҳама муҳим, мувофиқ ба талабот ва шароити чомаи муосир меомӯзонад.

Низомҳои (системаҳои) иҷтимоӣ (Ч. Барранд, Г. Саймон)

Ҷӣ тавре аз таҳлили боло маълум мегардад, идоракуни ба ду давра: классикӣ ва муосир ҷудо мешавад. Назарияи классикӣ бештар ба манфиати ташкилот / қорфармо масъалагузорӣ мекунад, аммо назарияи муосир, ки онро либералӣ ва ё демократӣ низ метавон ном бурд, бештар манфиати шахс / қормандро боло мегузорад, ки дар навбати худ, ин муносибат низоми иҷтимоӣ ва ё гуманистии (башардӯстии) идоракуни ном гирифта мешавад.

Дар рушди назарияи муносибатҳои инсонии сотсиологияи ташкилотҳо ва ё «даъвати гуманистӣ» Э. Мэйо, Д. Макгрегор ва А. Маслоу саҳми муносиб гузоштаанд.

Олимон дар натиҷаи озмоишҳо исбот карданд, ки ба маҳсулнокии меҳнат аз омилҳои иқтисодӣ-техникӣ дида, омилҳои иҷтимоӣ-психологияи таъсирноктар аст. Ин назарияро инчунин мумкин аст, ки ба ду муқаррароти дар боло овардашуда рабт дод: яқум ба шакли классикии

идоракунӣ ва дувум ба шакли муосири идоракунӣ. Яъне, классикон ба он назар буданд, ки самаранокии идоракунӣ зимни сохтори расмии идоракунӣ, ҳамоҳангсозӣ ва назорати мушаххас, назорати қатӣ, яккасардорӣ ва ғайра таъмин мегардад. Аммо рақибони онҳо – олимони муосир бар он назаранд, ки самаранокии идоракунӣ дар ҳолати ғайрирасмикунонии сохтор, бахусус бо гуруҳҳои хурд, муносибати мутақобилаи одамон, назорати умумӣ, худназоратӣ, кадрдонӣ ё ҳавасмандгардонии гуруҳ (коллектив) ва ғайра таъмин карда мешавад.

Ташкилот (П. Блау, М. Фуко ва М. Вебер)

Дар роҳи таҳқиқи сохторҳои мураккаби иҷтимоӣ Питер Блау зарур донист, ки назарияи мубодиларо ба шакли муносибатҳои иҷтимоӣ мутобиқ намояд. Тибқи назарияи олим байни ҷамъиятҳои бузург ва гуруҳҳои хурд фарқият вучуд дорад.

Сохтори муносибатҳои иҷтимоӣ дар гуруҳҳои хурд бевосита дар шакли муносибати мутақобила ба роҳ монда мешавад, дар ҳоле ки дар ташкилотҳои бузург чунин шакли муносибат имконнопазир мебошад, мувофиқан зарур аст, ки механизми муносиб ба роҳ монда шавад.

Дар ин самт Блау муайян намуд, ки дар сохторҳои мураккаби иҷтимоӣ ба сифати механизми пайвастунада меъёрҳо ва арзишҳои мавҷудаи ҷомеа метавонад истифода гардад. Ин робитаро албатта созиши байни тарафҳо-созишномаи марбут ба арзишҳо ташкил медиҳад.

Ин созишнома, ки дар натиҷаи мувофиқати меъёрҳо ва арзишҳои умумиқабулшуда пайдо гардидааст, метавонад ба сифати ҳакам / байнрав дар ҳаёти иҷтимоӣ ва ё ҳалқаҳои пайвастунадаи амалҳои мутақобилаи иҷтимоӣ баромад намояд. Бо ин роҳ мубодилаи иҷтимоӣ бо усули «бавосита» имконпазир мегардад, ки он ҷараёнҳои ҳамгироии иҷтимоиро дар сохторҳои мураккаби иҷтимоӣ, инчунин рушди ташкилотҳои иҷтимоиро дар худ метавонад идора кунад.

Дар ин ҷо, муҳаққиқ муносибатҳои мутақобиларо дар сохторҳои мураккаби иҷтимоӣ ба воситаи амалӣ сохтан, эҳтиром гузоштан, эътироф ва истифода намудани меъёрҳо ва арзишҳои инсонӣ ҳамчун механизми рушди ташкилот, нигоҳ доштан ва эътидолнокии гуруҳҳо баррасӣ менамояд.

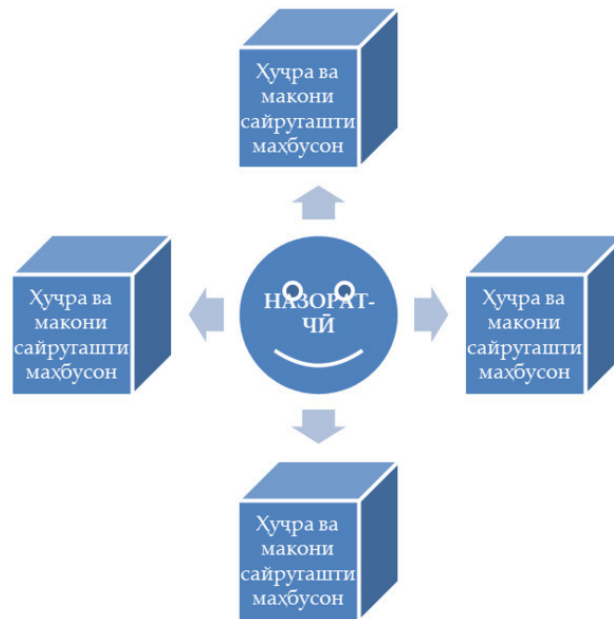
Назарияи М. Фуко оид ба ташкилот

Мутобиқи назари муҳаққиқ интизом наметавонад ҳамаи ҷомеаро якранг фаро гирад, яъне узви ҷомеа гуногунмечоз мебошанд, мувофиқан ҷанбаҳои интизомиро гуногун қабул мекунанд. Интизом иҷборан дар ҷомеа ворид гардида, ба қисми муайяни ҷамъият таъсир мерасонад, аммо на ҳамаи он.

Дар қори Фуко, инчунин масъалаҳои гуманизм (башардӯстӣ) ба назар мерасад. Таҳқиқотчи бар он назар аст, ки гузаштан аз низоми шиканча ва азобу уқубат ба низоми ҳабскунии одамон гувоҳи (шаҳодати) гузаштан аз мучозоти бадан ба руҳ ва озодӣ мебошад. Ин навъи омӯзиш онро инъикос менамояд, ки одамон ҳамчун объекти таҳқиқу омӯзиш муайян карда шуданд, гарчанде то ин замон манфиат ва шаъну шарафи инсон дар ҷойи дувум пас аз дастгоҳи истехсолӣ-идоракунӣ меистод.

Дигар қисмати омӯзиши Фуко дар самти интизом ва мучозот ҳукмфармоиро бо усули паноптикум (дар ҳолати мазкур: назорати ҳамаи маҳбусон дар як вақт) фаро мегирад. Ин усул ва ё сохтор имкон медиҳад, ки хизматчиён тамоми ҷанбаҳои ҳаётии маҳбусонро мушоҳида намоянд. Дар асл иштироки доимии назоратчиён талаб карда намешавад, зеро сохтори мазкур худ ҳамаи маҳбусонро аз амалҳои номатлуб нигоҳ медорад. Паноптикум метавонад дар шакли дидбонгоҳ дар маркази маҳбусхона ташкил шуда бошад, ки аз як нуқта назоратчи метавонад тамоми ҳучраҳоро назорат кунад ва мувофиқан маҳбусон медонанд, ки тахти назорати доимӣ қарор доранд, аз рафтору кирдори номатлуб худдорӣ менамоянд (расми 1). Ҳамзамон, ин усулро метавон дар замони муосир, ки технологияи иттилоотӣ ҳукмфармоӣ дорад, ба ҷорӣ кардани камераҳои мушоҳидавӣ рабт дод. Бо ин тартиб дар байни маҳбусон низоми худидоракунӣ ҷорӣ мегардад, то ин ки рафтору кирдори ношоъи онҳо аз ҷониби назоратчи мушоҳида нагардад, мувофиқан танбех нагиранд.

Чадвали 1

Назари М. Вебер оид ба бюрократия

Бюрократия аз забони франсавӣ (bureau-дафтардорӣ) ва юнонӣ (кратос – ҳокимият) гирифта шуда, низоми идоракуниро бар асоси зинабандии амудӣ (иерархияи вертикалӣ) ва иҷрои босамари вазифаҳои гузошташуда ифода мекунад. Дар амал бюрократия, «низоми идоракунии аз ҳад зиёд расмикунонидашуда» доништа мешавад, ки албатта ин хусусияти манфӣ дорад.

Вебер бошад, бюрократияро ҳам за назари манфӣ ва ҳам аз назари мусбӣ – ҳамчун механизми бомулоҳиза (такмилёфта) ва шакли босамари фаъолият баррасӣ менамояд. Хусусияти манфии бюрократия аз расмиёти гуногуни дастурдихӣ, фармондихӣ, вазифагузорӣ ва ғайра, ки дар ниҳоят он самти худро тағйир дода, ба мақсади асосии ҳокимият табдил меёбад, иборат мебошад. Тибқи назари олим дастоварди асосии бюрократия ин **самранокии баланд ва ё маҳсулнокии фаъолияти хоҷагидорию иқтисодӣ** мебошад, камбудии асосӣ бошад, ин **рад кардани (ба эътибор нагирифтани) хусусияти ҳолатҳои низоангез ва набудани фасеҳӣ (гиро будани ақл, дастрасӣ) дар ҳолати зарурӣ** мебошад.

Мувофиқи ин назариёт бюрократияи олий (идеалӣ) асосҳои муҳими зеринро фаро мегирад:

- фаъолияти идоракуни доимо амалӣ гардонида мешавад;
- дар дастгоҳи идоракуни доираи ҳукмфармой ва салоҳияти ҳар як зина ва фард муқаррар карда мешавад;
- принсипи асосии назоратро аз рӯи воҳидҳои гуногуни дастгоҳи идоракуни усули зинабандӣ (иерархӣ) ташаккул медиҳад;
- ҳукмфармо (роҳбар / фард) аз хусусикунонии (вобастакунии) василаҳои идоракуни, вазифаи (мансаби) зиёд, ки масъулияти маъмуриро бар душ дорад, дур мегардад;
- фаъолияти идоракуни ба касби махсус табдил меёбад;
- низоми оmodасозии ҳукмфармоён / роҳбарон амал мекунад;
- дар идоракуни принсипи бешахсиятӣ ҳукмфармо мегардад.

1.3 Намудҳои ташкилотҳо

Дар шароити рушди ҷомеаи муосир ташкилҳои намудҳои гуногуни ташкилотҳо ҷараён дорад. Бо мурури замон тартиби таъсиси ташкилотҳо низ дигар шуда истодаанд. Ташкилотҳо ба мисли пешин дар асоси сохтор ва маҷмӯи вазифаҳо ташкил намеёбанд, баракс ҳамчун асос атрофи якчанд ҷараёнҳо ва мақсадҳои махсус таъсис меёбанд. Агар ташкилоти навъи анъанавӣ дар шакли зинабандӣ – **аз боло ба поён** фаъолиятро ба роҳ мемонд, пас ташкилоти муосир сохтори **шабакавиро** пеша кардааст. Дар ин ҳолат вазифаҳо ё сарбории идорӣ аз ҳисоби тақсими онҳо байни шабакаҳо ва ё намояндагӣҳо кам гардида, имкониятҳо васеъ, даромадҳо зиёд ва самаранокии вақт таъмин карда мешаванд. Ба қатори чунин ташкилотҳо намудҳои зерин хос мебошанд:

– **Шабакавӣ** – маҷмӯи воҳидҳои мустақили як ташкилот буда, дар асоси муносибатҳои фармоишӣ, зинабандӣ, шартномавӣ ва ҳамоҳангшудаи бозорӣ амал мекунад. Дар ин шакл усулҳои ҳукмфармой пурра амал намекунад. Инчунин ин навъи ташкилот ба се намуд: шабакаи муътадил, шабакаи дохилӣ ва шабакаи динамикӣ ё афзоишёбанда ҷудо мешавад;

– **Бисёрҷенакдор** – намуди ташкилоте мебошад, ки аз рӯи се навъи гуногуни меҳнат / воҳид: функционалӣ ва ё дохилийдоравӣ (хизмати онҳо барои истифода дар дохили идора ё корхона равона мегардад – бахши кадрҳо, муҳосибот, хочагӣ, таъминот ва ғ.), маҳсулноки (хизмат ва ё маҳсули хизмати онҳо дар беруни идора ё корхона истифода мегардад – анбор, нуқтаи тақсимотӣ ва ғ.), бозорӣ (маҳсули хизмати онҳо аз рӯи таснифоти муштарӣён интиқол / таъмин мегардад – намояндагӣҳо ва ё воҳидҳои махсус дар дигар минтақаҳо, ки ба таъминот машғул мебошанд) фаъолият мекунад;

– **Даврӣ** – навъи ташкилоте мебошад, ки идораи он дар асос ва ё бо назардошти иштироки зертобеон ва кормандон ва ё намояндагӣҳо дар шакли шӯро, мушовара ва ғайра сурат мегирад;

– **Виртуалӣ** – ҷамъияти шарикон ё ҳамкороне мебошад, ки ба таҳия, истеҳсол ва амалисозии маҳсулот ва хизматрасонӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ машғул мегарданд;

– **Соҳибкорӣ** – ташкилоте, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул буда, даромад ва фоидаи молиявӣ ба даст меорад;

– **Омӯзишӣ** – навъи ташкилотест, ки вобаста ба фармоиши ташкилотҳои дахлдор ба омӯзонидан ва омода соختани кадрҳо машғул мебошад.

САВОЛҲО БАРОИ САНЧИШИ САТҲИ ДОНИШ

- Идоракунӣ чист?
- Шакли идоракунии давлати Ҳахоманишиён чӣ гуна буд?
- Сиёсати идоракунии демократӣ ва ё либералӣ, ки дар низоми идоракунӣ мустақилият ва озодиро пеш гузошта буд, хоси кадом давлати қадимаи тоҷикон буд?
- Асоси усулҳои идоракунии давлатиро тибқи рисолаи «Сиёсатнома» -и Низомулмулк кадом таълимот ташкил медиҳад?
- Саҳми кадом олимон дар рушди идоракунии иҷтимоӣ тибқи принципҳои илмии идоракунии ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва истеҳсоли назаррас мебошад?
- Назарияи «Тақсмоти баробари меҳнат ва таъмини самаранокии истифодаи қувваи корӣ» хоси кадом муҳаққиқ (он) мебошад?
- Назарияи «Маъмурияти фаъолият» хоси кадом муҳаққиқ (он) мебошад?
- Назарияи «Муносибатҳои инсонӣ» хоси кадом муҳаққиқ (он) мебошад?
- Назарияи «Низомҳои (системаҳои) иҷтимоӣ» хоси кадом муҳаққиқ (он) мебошад?
- Назарияи «Кибернетика (технологияи иттилоотӣ) дар идоракунӣ» хоси кадом муҳаққиқ (он) мебошад?

АДАБИЁТ ВА ДИГАР МАНБАҲОИ МАЪЛУМОТ

- Бюрократия. / Тарзи дастрасӣ: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/ae0daf13-6994-8c34-4650-df58c4a0231e/1012512A.htm>
- Гостенина В. И. Социология управления: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. – СПб.: Питер, 2013. – 368 с.
- Заходера Б. Н. Сиасет-наме. / Книга о правлении вазира XI столетия Низам Аль-Мулька. // Перевод, в введение в изучение памятника и примечания проф. Б. Н. Заходера. Издательство Академии наук СССР. Москва-Ленинград: 1949. – 192 с.
- Кибернетика. / Тарзи дастрасӣ: <http://libanomaly.ru/rInform/8.htm>
- Тощенко Ж. Т. Социология управления. Учебник. – М.: Центр социального прогнозирования и маркетинга, 2011. – 300 с.
- Умарзода И. Таърихи тамаддуни Ориён. – Душанбе: 2006. – 558 с.
- What are the 14 principles of management? Description. [Маводи электронӣ] / Тарзи дастрасӣ: http://www.12manage.com/methods_fayol_14_principles_of_management.html

§2. ТАШАККУЛЁБИИ РАВАНДҲОИ ИДОРАКУНӢ ДАР ТОЧИКИСТОН

Назарияи идоракунӣ

Идоракунӣ ба маҳорат ва санъати давлатдорӣ робитаи зич дорад. Нахуст давлати тоҷикон дар давраи ҳукмронии Сомониён ташкил ёфта буд, ки аз ҳастӣ ва меросдорони худ бо санъати волои идорӣ, ташаккули адабиёт ва илму ирфон, тамаддунофарӣ ва таъриху фарҳанги ҷовидон ба ҷаҳониён нишонаи возеҳ гузошт.

Давлати тоҷикон баъд аз ҳазору сад соли парешониҳо, ноумедихо, зулму ситамгориҳо боз дубора тавлид ёфт. То ин замон, халқу миллати тоҷик зери таҳдид, азобу шиканча ва тобеияти халқиятҳо ва давлатҳои гуногуни бегона қарор дошт, мувофиқан аз эҷод ва амалисозии мустақилонаи илму ирфон ва санъати идоракунӣ маҳрум буд.

Акнун, баъди саддаҳо чархи гардун ба сӯи миллати тоҷик боз гашт, **аз соли 1991 инҷониб Тоҷикистон** бо роҳбарии фарзанди абармард, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳиби истиқлолияти давлатӣ гардид ва машғули **идораи мустақили давлатӣ**, эҳёи фарҳанг, санъат ва таъриху тамаддуни миллӣ мебошад.

Тадқиқотҳои олимони тоҷик дар самти идоракунӣ

Мутаассифона, новобаста аз пешрафт ва дастовардҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ **назарияҳои илмӣ таҳқиқотӣ дар самти идоракунӣ давлатӣ дар Тоҷикистон қариб ки ба назар намерасанд**, ба ҷуз кори баъзе аз олимони тоҷик, ки онҳо низ ин самти илму фанро на дар алоҳидагӣ ё самтнок, балки дар хошия ва тақвияти дигар фанҳо ва равияҳои илмӣ омӯхтаанд (Раззоқов Б. Ҳ. Идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои ҳуқуқии назария ва амалия. 2007). Аз ҷумла:

- Алиев З. М. Асосҳои конституционии ташкили ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2003);
- Бобоев Қ. Назарияи сиёсии Низомулмулк (1999);
- Ғаниев Т. Б. Менечмент (2004);
- Достиев А. С. Конституция Республики Таджикистан 1994 г.: история разработки, принятия и основные положения (2001);
- Зокиров Г. Истиқлолияти сиёсӣ (2001);
- Маликова А. Х. Организационно-правовые аспекты функции государства по социальной защите престарелых ин инвалидов в Республике Таджикистан (2005);
- Ойев Х. Ҳокимияти иҷроия: тамоили инкишоф ва вазифаҳо (2002);
- Раззоқов Б. Ҳ. Масоили ҳуқуқии идораи минтақа (1997);
- Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳсолаи истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ (2001);
- Расулов Қ. Саҳми давлати Сомониён дар пешрафти афкори сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангии Осиёи Марказӣ (1999);
- Сафаров И. Д. Эволюция представлений о государстве (2005);
- Ҳакимов А. Ташкили идораи иқтисоди миллӣ (2005).

Боиси зикр аст, ки олимони тоҷик дар ташаккули илми идоракунӣ ва сотсиологияи идоракунӣ чанде кӯшишҳо ба харҷ додаанд.

Яке аз олимони Раззоқов Б. Ҳ. ҷанбаҳои ҳуқуқии идоракунӣро бисёр васеъ баррасӣ намуда, тавсияҳои зиёде баҳри рушди ин мавзӯ мазмундоронаро пешниҳод кардааст. Тибқи назари ӯ дар фаъолияти меҳнатӣ на танҳо истехсолот, чӣ тавре дар соҳти анъанавии идоракунӣ баргарӣ дода мешавад, балки хизматрасонӣ, истеъмолот ва гардиши мол, ҳуқуқ, ахлоқ, маданият ва ғайра таъсири баробар доранд ва ба ташаккули шахси комил мусоидат менамоянд. Яке аз наза-

риёти дигари олим дар он аст, ки саҳми технологияи иттилоотӣ дар идоракунии давлатӣ хеле ногузир мебошад, зеро истифодаи он шаффофияти фаъолияти мақомоти давлатиро беҳтар намуда, ба баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо мусоидат карда, расмиёти маъмуриро соддаву дастрас мегардонад.

Ба ин назар олими дигар Мавлоназаров С. С. низ моил аст, ӯ ибраз медорад, ки давлати муосир низоми мураккаби ташкилиро соҳиб мебошад ва устувории он танҳо дар сурати ташкили низоми босифати идоракунӣ метавонад таъмин карда шавад. Дар ин росто консепсияи «ҳукумати электронӣ» метавонад ҳамчун василаи муҳим дар бунёди чомаи иттилоотии шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд мусоидат намояд.

Шосаидов С. Х. нақши низоъро дар идоракунӣ мавриди омӯзиш қарор дода, бар он назар аст, ки он – низоъ дар як вақт метавонад функционалӣ буда, барои иҷрои самараноки нақшаҳо ва стратегияҳои корхона мусоидат намояд ва дар дигар вақт дисфункционалӣ – ба паст гардидани қаноатмандии шахсӣ, коҳиш ёфтани ҳамкориҳо дар гуруҳ ва маҳсулнокии корхона оварда расонад.

Масъалаҳои марбут ба дастгирии иҷтимоии кадрҳо дар идоракунии давлатӣ мавриди таҳқиқу омӯзиши мутахассисони соҳавӣ ва олимону муҳаққиқон пайваста қарор дорад. Бар ин назар ва тақия ба паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қаршиноси соҳа Саидов А. таъсиси институти хизмати давлатиро ба таҳким ва такмили рукҳои давлатдорӣ асоснок месозад. Ӯ бар он назар аст, ки омӯзиши хизмати давлатиро мебошад ҳамчун тамоили яклухти иҷтимоӣ ба роҳ монд. Дар ин ҳолат метавон ба ин институти давлатӣ, яъне омодагии кадрӣ аз мавқеи идоракунӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ ва ғайра назар намуд (Саидов А. Т. Хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (андешаҳо, дурнамо). 2006). Яъне зарур аст, ки пайваста дониш ва малакаи хизматчиёни давлатӣ такмил дода шавад, зеро унсурҳои идоракунӣ танҳо бо кадрҳои болаёқат ва соҳибмалака метавонад таҳким ёбад.

2.3 Давраҳои идоракуни

Идоракунии Тоҷикистонро ба ду давра: то истиқлолияти давлатӣ (ва ё дар даврони Шӯравӣ) ва баъд аз истиқлолияти давлатӣ чудо кардан мумкин аст

Дар даврони Шӯравӣ Тоҷикистон мақоми давлати мустақилро соҳиб набуд, сохтори идории хоси худро надошта, зери тобеияти собиқ давлати Шӯравӣ дар баробари 14 кишварҳои дигар қарор дошт. Сохти идоракунии давлати Шӯравӣ – Иттифоқи ҷумҳуриҳои Шӯравии сотсиалистӣ (ИЧШС) бошад, намуди анъанавии шакли бюрократӣ ва ё авторитарии идоракуни буда, кулли қарорҳои хусусияти идоридошта аз ҷониби ҳокимияти марказӣ қабул мегардид. Ҷумҳуриҳои аъзо асосан салоҳияти маҳдуд дошта, чун шоҳаи иҷроияи ҳокимият фармонҳо ва супоришҳои ҳокимияти марказиро амалӣ мегардониданд.

Барои возеҳ нишон додани масъала баъзе хусусиятҳои сохтори идоракунии давлатии ИЧШС-ро тафсир менамоем. Сохти умумии идорӣ мутлақ ва ё дар шакли муттамарказ бо тарзи амудӣ ба роҳ монда шуда, тамоми муносибатҳо аз Марказ – шаҳри Москваи Федератсияи Россия ибтидо мегарфтанд. ИЧШС асосан аз сохторҳо ва тартибҳои идоракунии зерин иборат буд:

– Идораи маъмурӣ – аз ҷониби Раёсати Шӯроӣ вазирон пеш бурда мешуд. Дар ҷумҳуриҳои аъзо дар навбати худ, Шӯроӣ вазирон амал менамуд, аммо дар тобеияти Марказ қарор дошт;

– Идораи сиёсӣ – аз ҷониби котиботи Кумитаи марказии Ҷизбӣ коммунистӣ идора карда мешуд. ИЧШС сохти якҷаҳизбӣ дошта, тамоми масъалаҳои сиёсӣ дар сатҳи Марказ баррасӣ ва қабул мегардиданд;

– Идораи намоёндагӣ – аз ҷониби Раёсати Шӯроӣ Олӣ (Парламент) ва комиссияҳо идора карда мешуд. Чунин низом дар ҷумҳуриҳо низ амал менамуд, аммо мустақилияти комил надошт;

– Идораи ҳуқуқӣ-назоратӣ – аз ҷониби Шӯроӣ суди Олӣ, прокуратураҳо, сессияҳои Суди Олӣ пеш бурда мешуд. Идоракунии ин низом низ ба Марказ вобастагӣ дошт;

– Мудофиа – дар тобеияти бевоситаи ҳокимияти марказӣ қарор дошта, нигоҳубин ва банақшагирии хизмати ҳарбӣ аз Марказ ташкил мегардид;

– Иқтисодиёт – маблағгузори Бучети давлатӣ аз Марказ таъмин мегардид, ҳокимияти маҳаллӣ (кишварҳои аъзо) ҳамасола ба ҳокимияти марказӣ андоз месупориданд. Инчунин, истеҳсолот бо тарзи нақшабандӣ иҷро гардида, қисми зиёди маҳсулоти гаронбаҳо, ба монанди пахта, тилло, нафт, газ, барқ ва ғайра ба ихтиёрдории Марказ вогузор шуда буд (супурда мешуданд);

– Иҷтимоӣ – шароити дахлдори зиндагӣ – то андозае (дар шароити имрӯза «миёна») фароҳам оварда шуда буд, маош, нафақа, идрорпулӣ, кӯмакпулӣ ва ғайра сари вақт таъмин мегардид, шаҳрвандон ба тандурустӣ ва кӯдакон ба таҳсили бепул фаро гирифта шуда буданд;

– Бехатарӣ – бехатарӣ ҳамачониба таъмин буд, аммо тансихатии шаҳрвандон дар оянда, ки имрӯз дарк мегардад, аз лиҳози экологӣ дар хатар буд – одамоне ҳамчун дастгоҳи истеҳсоли истифода бурда мешуданд, иштироки онҳо дар меҳнат, кадрӣ эҳтиром ҳамчун шахсият ва ҳифзи комили тандурустӣ ба эътибор гирифта намешуд. *Мисол: дар қисми зиёди шаҳри навоҳии Тоҷикистон пахта коридар мешуд. Мақсад на беҳдошти вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва осудагии аҳоли, балки истеҳсоли пахта ва ғундоштани ҳосили зиёд буд. Ҳамасола барои ҳоисли зиёди пахта ва эмин нигоҳ доштани он аз ҳашароти зараррасон ҳазорҳо тонна доруҳои кимиёӣ дар заминҳои кишт, мутаносибан дар саҳни (болои) хоҷагиҳо-манзилҳои зисти назди заминҳои кишт ва одамоне тавассути ҳавопаймоҳои ҳаҷман хурд пош дода мешуд. Боиси зикр аст, ки доруҳо барои нестӣ набуд кардани ҳашарот равона шуда буданд, яъне дар ин ҷо солимии ҷомеа аҳамияти диюмдараҷа дошт.*

Новобаста аз ин, солҳои 1950-70-ум сохтори идоракунии ИЧШС дар арсаи ҷаҳон бону-фузтарин пазируфта шуда буд. Бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, ба монанди Куба, Ҳиндустон, Чили, Хитой ва ғайра сохти идории ИЧШС-ро қабул намуданд. Дар ин солҳо дар ҷаҳон ду кишвар, яке ИЧШС ва дигаре ИМА ҳукмрони мутлақ шинохта шуда буданд. Аввалӣ аз рӯи намуди идоракунии классикии якҷаҳокимиятӣ ва дувумӣ аз рӯи намуди либералӣ фаъолият мекарданд. Оғоз аз солҳои 80-90-ум инчониб сохти идоракунии ИМА муваффақ мегардад ва мавриди омӯзиши олимони ҷаҳон қарор мегирад. Дар баробари ин, қисми зиёди кишварҳо, аз ҷумла собиқ аъзои ИЧШС пурра ба ин сохти идоракунӣ – идораи демократии давлат ва ҷомеа мегузаранд.

Идоракунии давраи муосир аз соли 1991 бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ барои Тоҷикистон оғоз мегардад, ки онро метавон ба шаклҳо ва ё сохторҳои зерин ҷудо намуд:

- Идоракунии конституционӣ;
- Қонунгузорӣ ва ё намоёндагӣ дар идораи давлатӣ (шохаи ҳокимият);
- Ҳокимияти судӣ;
- Ҳокимияти иҷроия;
- Мудофиа ва ҳифзи ҳуқуқ дар идоракунӣ;
- Ҷомеаи шахрвандӣ.

Ҳар як шакл ва ё шохаи идоракунӣ дар навбати худ, аз низоми ба худ хос ва сохтори мансуб ба унсурҳои демократии идоракунӣ иборат мебошад.

Умуман баъди пош хурдани давлати абарқудрати Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон сохти идоракунии демократиро ва ё тибқи назариёти муҳаққиқон Ҷ. Локк, Б. Спиноза ва Ж. Руссо идоракунии либералиро пеш мегирад.

Чун давлати мустақил асоси фаъолият ва низоми ҳуқуқии идории Тоҷикистон мутобиқи Конститутсия муқаррар карда шудааст.

2.4. Рукнҳои конституционии идоракуни

Пеш аз ҳама мебоҷад зикр намуд, ки мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ мебошад. Мутаносибан илми идоракунии иҷтимоӣ ва ё сотсиологияи идоракуни барои рушди нумӯи сохтори идории кишвар нақш ва саҳми хеле муҳим метавонад гузорад, зеро ҷанбаҳои илмию назариявӣ ва методологияи идоракунии иҷтимоӣ пурра зери ин илм фаро гирифта шудаанд.

Тибқи моддаи 27 Конститутсия оварда шудааст, ки: «**шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар идораи сиёсӣ ва давлатӣ бевосита ва ё бавосита иштирок намояд**». Ин меъёр дар навбати худ, ба назарияи олимони шинохтаи Ғарб Элтон Мэйо (1880—1948) оид ба **муносибатҳои инсонӣ** дар идоракуни – иштироки кормандони қаторӣ дар идоракуни ва назарияи Абраҳам Маслоу (1908—1970) оид ба **талаботи инсонӣ** мутобиқ мебошад, ки он шахсро ба эҳсос намудани зарурат ва мақому мавқеи худро дар ҷойи кор водор месозад, то ин ки руҳбаланд гардад ва пайваста баҳри пешрафт дар фаъолияти меҳнатӣ талош варзад.

Умуман ҷанбаҳои идоракунии давлатӣ дар моддаҳои 1, 6, 8, 11, 12, 27, 28, 35, 37, 39, 48, 64, 73, 76, 84 ва 93 Конститутсия ба таври возеҳ оварда шудаанд, ки дар поён тафсир дода мешаванд.

Тибқи моддаи 1 Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, **демократӣ**, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Демократӣ будани давлат ба он асос меёбад, ки принципҳои идоракуни сарбаста (догма) набуда, дар шаклу намудҳои дастрас ва мувофиқ барои одамон пешниҳод карда мешавад.

Шакли идории давлат президентӣ мебошад. Боиси зикр аст, ки дар ҷаҳон мамлакатҳо зимни идоракунии тарзи демократӣ ба се намуди сохти идорӣ: президентӣ, парламентӣ ва омехта ҷудо мешаванд. Президентӣ интиҳоб шудани шакли идории давлат танҳои хусусияти ташкилӣ надошта, он ҳамчун институти муносиб ба имконот ва талаботи ҷомеа, мувофиқ ба урфу одат ва фарҳанги идории миллӣ, имтиҳоншуда, пурмаҳсул, устувор ва муваффақ дар шароити Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ин нишондиҳандаҳо ба халқи Тоҷикистон дар симои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бисёр возеҳ аён гардид ва ба ин муносибат дар соли 2016 ва охири соли 2015 се ташаббуси наҷиби таърихӣ ҳамчун рамзи эҳтиром ба Сарвари кишвар, зимнан комёбии ин институти идорӣ пеш гирифта шуд: 1) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат» қабул гардид; 2) тағйири иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи раёӣпурсии умумихалқӣ қабул карда шуданд; 3) ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» илова ворид гардида, 16 ноябр – Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардид.

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ муқаррар карда шудааст, ки барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Ин меъёр инъикосгари он аст, ки дар идоракуни принципҳои иҷтимоӣ пеш гузошта мешаванд, баҳусус эътироф кардани талабот ва имконоти инсон дар истеҳсолот, ки барои рушди рукнҳои гуманистии идоракуни ва ташаккули низоми муносиби иҷтимоӣ ҳамаҷониба мусоидат менамояд.

Арзишҳои волои гуманистии давлати Тоҷикистон ба он асос меёбад, ки халқро сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эълон намудааст. Яъне, ҳокимият ва ҳуқуқфармоӣ дар Тоҷикистон мутлақ набуда, он бо назардошти мавқеъ ва иштироки фаъоли одамон ба роҳ монда мешавад.

Сиёсати хоричӣ ва ё байналмилалӣ давлат ба принципҳои дарҳои қушод, сулҳ-хоҳона, эътирофи меъёрҳои байналмилалӣ, эътибори манфиатҳои олии халқ ва ҳамкорӣ бо ҳамватанони берунмарзӣ асос меёбад, ки дар навбати худ, онҳо омилҳои воқеии иҷтимоии демократиро ташкил медиҳанд.

Фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибқории шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар мамлакат озод аст, ҳамчунин ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият бо назардошти моликияти хусусӣ аз ҷониби давлат ҳифз карда мешавад. Бо ин метавон зикр намуд, ки ташаккули заминаҳои иқтисодӣ ва идоракунии он ба ҷомеа дар шакли озод ва бо ҳавасмандсозӣ ва ё сабабнокии ғайбӣ воғузур гардидааст. Ҳар кас метавонад дар як вақт соҳибқор / кордиханда, коргар ва дар дигар вақт ба сифати шахси воқеӣ ба фаъолияти мустақили иқтисодӣ машғул гардад, зимнан идораи хусусии худро бо низоми хоси идоракуни дошта бошад.

Иштироки шахрвандон дар идоракунии давлат тавассути аъзогӣ ба ҳизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои қасаба ва ё иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар асоси меъёрҳои демократӣ муайян карда шудааст. Яъне, шахс ҳамчун шахрванд имконият дорад, ки на танҳо ба сифати зертобӣ ва амалисозандаи масъулияти шахрвандӣ зиндагӣ дошта бошад, ҳамчунин метавонад дар идораи давлатӣ иштирок ва ҳукмфармоӣ намояд. Дар ин ҷо ба инсон дар як вақт, ҳам вазифаи тобеъ-итоаткунанда ҳамчун шахрванд ва ҳам мақоми ҳукмфармо дода шудааст, ки идоракунии навъи иҷтимоӣ мебошад.

Ҷанбаҳои иҷтимоии идоракуни дар моддаи 35 Конституция ба таври возеҳ нишон дода шудаанд. Мутобиқи ин муқаррарот ягон шахс ба меҳнат маҷбур карда намешавад, интиҳоби касбу кор озод аст, ҳангоми бекорӣ бошад, ҳуқуқи шахс ба ҳифзи иҷтимоӣ ва меҳнат таъмин карда мешавад. Ҳамчунин муайян гардидааст, ки барои қори ё шуғли намуд, тарз ва шакли ягонадошта музди баробар дода мешавад. Яъне, дар ин ҷо шахсияти инсон ҳамчун мутахассис ва кордӯст ба эътибор гирифта мешавад, мутаносибан дастмудд дода мешавад – муносибатҳои шахсӣ, наздикӣ ва хотирбинию қадрдонӣ, рӯйхушӣ ва дигар амалҳои номуносиб роҳ дода намешаванд.

Барои барқароркунии руҳӣ ва равонию ҷисмонӣ ба корманд рӯзҳои ҳарҳафтаинаи истироҳат, руҳсатии ҳарсолаи пулӣ ва дигар шароитҳои муносиб таъмин карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки шахси корманд бо нерӯи наву тоза баҳри пешрафти корхона / ташкилот адои меҳнат кунад.

Ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон аз се шоха – намоёндагӣ ё қонунгузор (Маҷлиси Олӣ-парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон), иҷроия (Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумат) ва судӣ иборат мебошад, ки ҳар се шохаи ҳокимият дар навбати худ, низоми идоракунии хосро соҳиб буда, дар баррасӣ ва қабули қарорҳои идорӣ мустақил мебошанд.

Дар низоми идоракунии Тоҷикистон дар баробари шохаҳои асосии ҳокимият ҳамчунин низомҳои сохторҳои нисбатан мустақили идоракуни амал мекунанд.

Яке аз чунин низом сохтори идоракуни-назоратӣ оид ба риоя ва иҷрои қонунгузорӣ – прокуратура мебошад, ки роҳбари он-Прокурори генералӣ дар назди Маҷлиси миллӣ ва Президент масъул мебошад. Фаъолияти прокуратура мустақилона бидуни дахли шахсони мансабдор ба роҳ монда мешавад. Ин механизми идоракуни имкон медиҳад, ки волияти қонун дар ҷомеа дар фазои нисбатан шаффоф ва адолатнок таъмин карда шавад.

Дигар сохтор, ин Бонки миллии Тоҷикистон, ки бонки марказии эмиссионӣ ва захиравии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар моликияти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва дар назди Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботдиханда муқаррар шудааст. Бонки миллӣ фаъолияти худро мустақилона ташкил ва амалӣ менамояд ва масъули таҳия ва татбиқи сиёсати пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Даҳолати мақомоти давлатӣ дар ташкили фаъолияти он манъ аст.

Ҳамзамон, дар Тоҷикистон институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ аз даҳолати бевоситаи ҳокимияти давлатӣ озод мебошанд ва соҳти идоракунии онҳо мустақил ба роҳ монда мешавад.

Қисмати интиҳории Конституция (моддаи 100) бо – *Шакли идораи ҷумҳури, тамоми-яти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд.* –

анҷом меёбад, ки шаҳодати бо тамоми аз хусусияти идоракунӣ иборат будани онро инъикос менамояд.

2.5 Сохтори қонунгузорӣ ва ё намояндагии идораи давлатӣ

Шохаи намояндагии идораи ҳокимияти давлатиро дар Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ – парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Маҷлиси Олӣ (парламент) аз ду Маҷлис (палата): Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат мебошад.

Нақши асосии Маҷлиси Олӣ ин намояндагии халқ дар назди дастгоҳи давлатӣ мебошад, мувофиқан ҳайати он бо пешбарии халқ ва бо робитаи зич бо шаҳрвандони Тоҷикистон фаъолият менамояд.

Маҷлиси Олӣ ва ё маҷлиси якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон чунин салоҳият дорад:

- Тасдиқи фармони Президент дар бораи таъин намудан ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукумат;

- Тасдиқи фармони Президент дар бораи чорӣ намудани ҳолати ҷангӣ ва вазъияти ғавқулодда;

- Ризоият ба истифодаи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон берун аз ҳудуди он барои иҷрои уҳдадорихои байналмилалӣи Тоҷикистон;

- Таъини интиҳоботи Президент;

- Қбули истеъфои Президент;

- Сарфароз гардонидани Президент бо мукофотҳои давлатӣ ва рутбаи олии ҳарбӣ;

- Баррасии масъалаи дахлнопазирии Президент.

2.5.1 Маҷлиси миллӣ

Маҷлиси миллӣ палатаи болоии Маҷлиси Олӣ буда, қонунҳои дар палатаи поёни – Маҷлиси намояндагон қабулшударо ҷонибдорӣ мекунад.

Ҳайат ва ё аъзои Маҷлиси миллӣ дар ду шакл ташкил меёбад. Якум, – қисми зиёди аъзои Маҷлиси миллӣ ба таври ғайримустақим ва ё ба воситаи маҷлисиҳои якҷояи вакилони халқи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (дар якҷоягӣ) интиҳоб мегарданд. Дуюм, – аз чор як ҳиссаи (1/4) узви Маҷлиси миллӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин мегарданд.

Маҷлиси миллӣ салоҳияти зеринро соҳиб мебошад:

- Таъсис ва барҳам додани воҳидҳои марзиви маъмурӣ ва тағйири онҳо;
- Интиҳоб ва бозхонди раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президент;
- Ҳалли масъалаи бекор кардани дахлнопазирии раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ;
- Ризоият барои таъин ва озод намудани Прокурори генералӣ ва муовинони ӯ.

2.5.2 Маҷлиси намояндагон

Маҷлиси намояндагон доимоамалкунанда ва касбӣ мебошад. Ҳайат ва ё вакилони Маҷлиси намояндагон ба таври умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ (раёӣ/пурсӣ) аз ҷониби шаҳрвандони болиғ интихоб мегарданд. Ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон, ки ба синни 30 расида бошад ва дорои таҳсилоти олии бошад, метавонад тибқи тартиби муқарраргардида вакили Маҷлиси намояндагон интихоб шавад.

Маҷлиси намояндагон – палатаи поёнии Парламент ба салоҳияти зерин соҳиб мебошад:

– Таъсиси Комиссияи марказии интихобот ва раёӣ/пурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоб ва бозхонди раис, муовин ва аъзои он бо пешниҳоди Президент;

– Ба муҳокимаи халқ пешниҳод намудани лоиҳаи қонунҳо ва дигар масъалаҳои муҳими давлатию ҷамъиятӣ;

– Тасдиқи барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;

– Ризоият ба додугирифтӣ қарзи давлатӣ;

– Тасдиқ ва бекор кардани шартномаҳои байналмилалӣ;

– Таъини раёӣ/пурсӣ;

– Таъсиси судҳо;

– Тасдиқи рамзҳои давлатӣ;

– Тасдиқи муқофотҳои давлатӣ;

– Тасдиқи фармонҳои Президент дар бораи таъин ва озод намудани раиси Бонки милли ва муовинони ӯ;

– Муқаррар намудани рутбаҳои ҳарбӣ, дипломатӣ, рутбаҳо ва унвонҳои махсус;

– Муайян намудани маоши Президент.

Сохтори идоракунии Маҷлиси намояндагон иборат гардидааст аз:

– Раёсат – Раис ва муовинони ӯ, ки аз ҳисоби вакилони халқӣ ташкил дода мешавад;

– Шӯро – аъзои он ҳайати Раёсат ва раисони кумитаҳо ва комиссияҳо аз ҳисоби вакилон мебошад;

– Кумитаҳо ва комиссияҳо (9 адад) – аз рӯи соҳаҳо ташкил ёфта, бо назардошти касбият вакилонро ҷалб месозанд, инчунин ба сифати ёрирасон дар сохтори онҳо хизматчиёни давлатӣ фаъолият мекунанд;

– Фраксия ва ғуруҳҳои вакилон – аз рӯи аъзогии вакилон ба ҳизбҳои сиёсӣ ва шахсонӣ беҳизб ташкил карда мешавад. *Мисол: Фраксияи ҲХДТ, Ғуруҳи вакилони беҳизб;*

– Дастгоҳи Маҷлиси намояндагон – аз хизматчиёни давлатӣ ва қорамандони техникӣ иборат буда, барои фаъолияти пурсамари вакилон шароитҳои зарурии қорӣ ва техникӣро маиширо фароҳам меорад.

Маҷлиси намояндагон ва ё вакилони он дар се самтҳои зерин фаъолият мекунанд:

– **Қонунгузорӣ** – вакилон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузориро соҳиб мебошанд, мувофиқан мунтазам бо ҷалби олимону қорамандон (ҳангоми зарурат) таҳлилу омӯзишҳо гузаронида, лоиҳаи қонунҳоро баҳри беҳбудӣ ҳаёти шаҳрвандон ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ таҳия, тибқи тартиби муқарраргардида баррасӣ ва қабул менамоянд. Ҳамзамон, лоиҳаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ба Маҷлис воридгардидаро баррасӣ ва қабул менамоянд;

– **Намояндагӣ** – вакил интихобкунандагони худро (шаҳрвандонро) дар Маҷлис намояндагӣ мекунад, дархосту мурочиатҳои онҳоро баррасӣ намуда, дар доираи ваколати худ иҷрои онҳоро (қонунҳои қорамандон талаботҳоро) таъмин менамояд. Инчунин, ҳар сол 2—3 маротиба бевосита бо интихобкунандагон дар маҳалҳои зист мулоқотҳо доир намуда, бобати шароити зисту зиндагонӣ ва пешрафт дар ҳаёти сисёсӣ иҷтимоӣ кишвар гуфтушунид доир менамояд;

– **Робитаҳои байналмилалӣ ва байнипарламентӣ** – тибқи тартиби муқарраргардида дар доираи ваколатҳои вакил бо ташкилотҳои гуногуни байналмилалӣ ҳамкориҳо ба роҳ мемонад ва бо кишварҳои хориҷ дар доираи фаъолият – узвият дар гуруҳҳои дӯстии байнипарламентӣ ҳамкорӣ менамояд.

Ҳамин тариқ, масъалаҳои марбут ба қонунгузорӣ, ки асоси идораи ҳокимияти давлатӣ ва муносибатҳои ҷамъиятиро ташкил медиҳанд тавассути Маҷлиси Олӣ ҳамчун ҳокимияти намояндагӣ баррасӣ ва амалӣ гардонида мешаванд.

Сохтори судӣ дар идораи давлатӣ

Яке аз се шохаи ҳокимияти давлатиро мақомоти суд ташкил медиҳад.

Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад. Дахлат ба фаъолияти судҳо манъ аст. Ҳуқуқи озодиҳои инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо ва қонуниятро адолат аз ҷониби ҳокимияти судӣ ҳифз мегардад.

Сохтори судӣ аз Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди ВМКБ, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии ВМКБ, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе иборат мебошад.

Суди конституционӣ салоҳият дорад, ки 1) мувофиқати қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси миллӣ, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, қарордодҳои ба қувваи қонун надаромадаро дар таносубнокӣ ба Конститутсия муайян намояд ва 2) баҳсҳои байни мақомоти давлатӣ доир ба салоҳияти онҳоро ҳал намояд.

Сохтори иҷроияи идораи давлатӣ

Шохаи иҷроияи ҳокимияти давлатиро Перзидент ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) ташкил медиҳад. Президент ҳамзамон Раиси Ҳукумат мебошад, ки устувории ин шоҳаро ташкил медиҳад. Мантқан чунин ҳам бояд бошад, зеро амалисозии сиёсат ва натиҷагирӣ он асосан ба зиммаи ҳокимияти иҷроия вогузор мебошад, мувофиқан масъулияти ин шоҳаи ҳокимият дар назди ҷомеа ва халқ бештар аст.

Ҳокимияти иҷроияи давлатиро метавон аз рӯи шакли ташкилии ҳуқуқӣ, соҳа ва ҳудуди фаъолият, тобеият ва ғайра ҷудо намуд. Ҳамзамон, ҳокимияти иҷроия аз рӯи шаклҳои муайянгардида ба зинаи маъмури, марказӣ, маҳаллӣ ва худидора ҷудо мегардад.

Зинаи маъмуриро бо назардошти идораи умуми давлат ва сиёсати пешгирифта Президент ва Ҳукумати ҷумҳурӣ ташкил медиҳад, чунки тамоми фармону супоришҳо ва амру қарорҳои идорӣ маҳз аз ҳамин институтҳо манша гирифта, дар дигар зинаҳо, аз ҷумла марказӣ ва маҳаллӣ табиқ карда мешаванд.

Зинаи марказӣ фаъолияти вазорату идораҳои гуногунро аз рӯи соҳаҳои муайян фаро мегирад. Сиёсати давлат аз рӯи соҳаҳо маҳз дар сатҳи вазорату идораҳои дахлдор коркард гардида, сипас барои татбиқ ба сохторҳои махсуси ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ / вилоятӣ ва маҳаллӣ равона мегардад.

Зинаи маҳаллии идораи давлатиро мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимият – воҳидҳои маъмурии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо ташкил дода, фаъолиятро вобаста ба татбиқи сиёсати давлатӣ дар ҳудуди муайяни худ пеш мебаранд.

Зинаи худидоракунӣ маҳаллиро Ҷамоат ташкил медиҳад, ки он дар ҳудуди муайян аз ҳисоби деҳаҳо, кӯчаҳо, қитъаҳо ва ғайра ташкил ёфта, татбиқкунандаи сиёсати давлат дар ҳудуди худ маҳсуб мегардад.

2.8 Президент

Шакли идории Ҷумҳурии Тоҷикистон президентӣ мебошад

Тибқи Конститутсия (моддаи 64): «Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арз, пойдориву бардавомии давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориш онҳо, риояи қарордодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад.». Яъне, масъулияти Президент дар назди ҷомеа ва давлат хеле зиёд буда, тамоми бурду бохт ва пастию баландӣ дар Тоҷикистон ва берун аз он ба ӯ вобаста карда мешавад.

Президент ба тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ ба муҳлати 7 сол аз ҷониби шаҳрвандони болиғ интиҳоб мегардад. Ҳар як шаҳрванде, ки синну соли ӯ ба 30 расидааст, забони давлатиро медонад ва дар ҳудуди ҷумҳурӣ на камтар аз 10 соли охир истиқомат дошта бошад, метавонад ба номзадии Президент пешниҳод гардад.

Мутобиқи Конститутсия Президент салоҳият дорад (моддаи 69):

- Самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян кунад;
- Тоҷикистонро дар дохили кишвар ва дар муносибатҳои байналмилалӣ намояндагӣ кунад;
- Вазоратҳо ва кумитаҳои давлатиро таъсис ва барҳам диҳад;
- Сарвазир ва дигар аъзои ҳукуматро таъин ва озод кунад; Фармон дар бораи таъин ва озод кардани Сарвазир ва дигар аъзои Ҳукуматро ба тасдиқи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод намояд;
- Раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро таъин ва озод кунад ва ба тасдиқи Маҷлиси дахлдори вакилони халқ пешниҳод намояд;
- Санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияро хангоми муҳолифати онҳо ба Конститутсия ва қонунҳо бекор кунад ва ё боз дорад;
- Раиси Бонки миллӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод кунад ва фармонро ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод намояд;
- Номзадии раис, муовинон ва судяҳои Суди конститусионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодиро барои интиҳоб ва бозхонд ба Маҷлиси миллӣ пешниҳод намояд;
- Бо ризоияти Маҷлиси миллӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ӯро таъин ва озод кунад;
- Дастгоҳи иҷроияи Президентро таъсис диҳад;
- Шӯрои амниятро таъсис ва роҳбарӣ кунад;
- Судяҳои суди ҳарбӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия ва судҳои иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанберо таъин ва озод кунад;

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.